

Osobnost a dílo Karla Čapka ve sporech o literární kánon po roce 1948

Veronika Jáchimová

Historické narativy jsou povětšinou konstruovány tak, že sledují kulturní a politické procesy jakožto důsledky zásahů z mocenského centra, odkud rozhodnutí „vyzařují“ do vzdálenějších oblastí kulturního či politického systému. V přítomné studii nahlížíme mocenskou strukturu jako otevřené silové pole, které je prostoupené neustálou interakcí všech přítomných hráčů včetně podřízených či zdánlivě ovládaných sociálních skupin a jednotlivců.¹

Mezi mocenským diskurzem, který instituce obklopuje a legitimizuje, a konkrétní praxí (realizací mocenských nařízení) se často otevírá poměrně široký prostor k vyjednávání. Konkrétní praxi – v jejích rozmanitých fázích postupného prosazování představ mocenského centra – tak nelze redukovat jen na převodové soukolí, které toto mocenské centrum pouze uvádí do chodu. Sama praxe má svou logiku a vlivem širokého spektra faktorů vnějších i vnitřních (personální vazby, tradice, vzdálenost od centra aj.) se často snaží mocenským nařízením odolávat, dokonce může působit v protipohybu.

Předeslané předpoklady se pokusíme ukázat na příkladu dvou literárních muzeí, která se střetla v procesu vyjednávání o kanonizaci obrazu Karla Čapka po roce 1948. Jednou z těchto institucí je Památník národního písemnictví (PNP), který byl založen v roce 1953² a ve sledovaném období byl podřízen nejprve ministerstvu kultury (1953–1956), od roku 1956 ministerstvu školství a kultury. PNP byl pověřen vytvořením Muzea české literatury (otevřeno v roce 1953 ve Strahovském klášteře v Praze) a zároveň měl dohlížet nad ideovou a metodologickou správností literárních muzeí a expozic po celé republice. Památník byl zároveň úzce provázán s Ústavem pro českou literaturu Československé akademie věd, který sídlil stejně jako PNP ve Strahovském klášteře a poskytoval PNP odborné zázemí. Jedním z prvních úkolů nově založeného ústavu byla příprava libreta pro zmíněné Muzeum české literatury, hlavní cíl vědecké instituce pak představovalo napsání souhrnných dějin české literatury.

Druhou institucí je Muzeum bratří Čapků v Malých Svatoňovicích,³ které v roce 1947 založila a až do druhé poloviny padesátých let spolu s několika svatoňovickými rodáky

1) Koncept Alfa Lüdtkeho charakterizuje Vítězslav Sommer: „Cesta ze slepé uličky ‚třetího odboje‘. Koncepty rezistence a studium socialistické diktatury v Československu“, *Soudobé dějiny* 19, 2012, č. 1, s. 9–36, zde s. 24.

2) V roce 1952 vznikl Památník národní kultury, v roce 1953 byl rozsah jeho činnosti zúžen pouze na českou literaturu a došlo ke změně názvu na Památník národního písemnictví – srov. <<http://www.pamatniknarodnihopisemnictvi.cz/dejiny-v-datech/>>, přístup 18. 12. 2014.

3) Přestože se expozice vztahovala k oběma bratrům, Josef Čapek byl výrazně přehlížen. Do značné míry zůstává i mimo pozornost této studie, na tomto místě alespoň odkazujeme na studii Mariany Dufkové, která se věnuje mimo jiné poválečné recepci díla Josefa Čapka, viz Mariana Dufková: „Přivlastněný umělec. Pozdní výtvarné dílo Josefa Čapka a jeho poválečná reflexe“, *Kontexty* 5, 2013, č. 5, s. 57–63.

spravovala Společnost bratří Čapků – organizace pečující o odkaz obou autorů, která se ve svých stanovách hlásila k prvorepublikovým demokratickým ideálům.

Ve statí vycházíme mimo jiné z předpokladu, že institucionální praxe – na kterou je především zaměřena pozornost – nevisí v kulturním vzduchoprázdnu, nýbrž je vždy obklopena systémem diskurzů, jež mají tuto praxi legitimizovat a zasadit do dominantního ideologického rámce, v našem případě do projektu tzv. nové, socialistické kultury. V první části proto nejprve stručně shrneme dominantní dobové diskurzy týkající se Karla Čapka, druhá část pak rekonstruuje spor obou institucí na základě archivních dokumentů uložených v PNP. V závěru se pokusíme vykreslit pozice aktérů a jejich strategie, které se vyjevily při sporu o výslednou podobu svatoňovické expozice.⁴

Čapkovské diskurzy

Poválečné střety kulturních i politicko-společenských vizí a hodnocení předválečného Československa se do velké míry zrcadlí i v pohledu na spisovatele Karla Čapka. Z názorového spektra, rozpínajícího se mezi nekritickým přijímáním Čapkova díla a jeho odmítnutím, můžeme vyčlenit dva dominantní diskurzy, které se kolem hodnocení a interpretace spisovatele a jeho díla vytvořily a které se zároveň promítly i do koncepcí muzejních expozic. Jeden čapkovský diskurz se začal formovat záhy po válce – Karel Čapek v jeho rámci vystupuje jako jeden ze symbolů první republiky, který spolu s Masarykem ztělesňuje její hodnoty: demokracii a humanismus. Druhý diskurz, který pak měl v historii recepce Karla Čapka delší trvání, zasazuje spisovatelovo dílo do linie protifašisticky angažované literatury.

Proti prvnímu diskurzu se začínali směřem k roku 1948 stále silněji vymezovat zejména levicově orientovaní intelektuálové, pro něž masarykovská republika představovala starý rozpadlý svět hodnotového relativismu a individualismu, který vyústil v druhou světovou válkou. Při hodnocení se často odvolávali na článek Julia Fučíka *Co proběhlo hlavou nad mrtvým Karlem Čapkem*.⁵ Fučík, přestože Čapkův význam bez pochyb uznával, se krátce po spisovatelově pohřbu v roce 1938 kriticky vymezil proti jeho světonázorové orientaci, kterou se Čapek snažil – podle Fučíka marně – svým životem a tvorbou obhájit.

Příklon KSČ k „ostrému kurzu“ na podzim roku 1948, výzvy k revizi kulturního dědictví, reinterpretaci dosavadních hodnot české kultury a k odtržení od „buržoazně demokratických“ tradic (symbolizovaných první republikou a jejími čelnými osobnostmi) pochopitelně ovlivnily i hodnocení Karla Čapka. Definitivně byla zavržena ta jeho část, jež se těchto tradic dotýkala: z knihoven měla být tedy vyřazena díla, která „vychvalují a propagují hlavní ideologické odpůrce Beneše a Masaryka“.⁶ Dle generálního katalogu Městské knihovny v Praze se toto nařízení dotklo hned několika Čapkových knih: *Hovorů s T. G. Masarykem* a *Mlčení s T. G. Masarykem*, souboru politických úvah *O věcech obecných čili Zoon politikon*, dále knih *Masaryk ve fotografii* (k níž napsal Karel Čapek úvodní slovo)

4) V této části se inspirujeme zejména studií V. Sommera „Cesta ze slepé uličky ‚třetího odboje‘. Koncepty rezistence a studium socialistické diktatury v Československu“, cit. dílo.

5) K. V. [= Julius Fučík]: „Co proběhlo hlavou nad mrtvým Karlem Čapkem“, *Naše cesta* 8, 1938/1939, č. 1; přetisk in Julius Fučík: *Milujeme svůj národ*, eds. Gusta Fučíková, Ladislav Štoll, Praha, Svoboda 1951, s. 79–83.

6) Národní archiv (NA), Ústřední výbor KSČ, Ústřední kulturně propagační komise a kulturně propagační oddělení (19/7), a. j. 567, Lektorská rada NERČ, zápisy z let 1945–1949, zápis ze schůze lektorské rady 30. 9. 1948.

a souboru *Tři rozhovory s prezidentem Masarykem*, obsahujícího mimo jiné i rozhovor vedený Karlem Čapkem.⁷ Krom převážně politicky zaměřené publicistiky a eseistiky byly tedy ostatní Čapkovy tituly v knihovnách čtenářům běžně dostupné a patrně i oblíbené, jak nás o tom můžou přesvědčit dobové čtenářské ankety.⁸

Paralelně s odstraňováním některých Čapkových knih došlo i k vydání nových (výjimku představuje pouze rok 1950, kdy nevyšla žádná kniha Karla Čapka),⁹ avšak s tím, že byl regulován jejich počet: když se nakladatelství Československý spisovatel chystalo v září 1949 znovu vydat prózu Josefa Čapka *Ve stínu kapradiny*, dostalo se mu od Povolovací komise Národní ediční rady české zamítavé odpovědi s odůvodněním, že v poslední době vyšlo již několik knih bratří Čapků, a komise proto navrhuje pozdržení vydání.¹⁰ Nové knihy tak vycházely i přesto, že jak v novinách, tak ve vysokých kulturních kruzích se kontinuálně vedly ostré diskuse nad hodnocením Čapkovy tvorby.¹¹ Na školení začínajících autorů na Dobříši v roce 1951 – kde se za přítomnosti tehdejších významných kulturních autorit (Gustav Bareš, Jan Drda, Václav Řezáč, Pavel Reiman, Josef Rybák) strhla debata o hodnocení Karla Čapka v poúnorovém období – bylo celé jeho dílo významnou částí z nich označeno za nepřijatelné a nebezpečné.¹²

Do debat ale poměrně výrazně zasáhlo vydání studie sovětského literárního kritika Sergeje Vasiljeviče Nikolského; jednalo se o předmluvu k ruskému výboru z díla Karla Čapka (v Rusku vyšlo 1950), česky samostatně vydanou roku 1952.¹³ Nikolskij ve svém textu sice kriticky poznamenal, že spisovatel neměl povědomí o třídní povaze sociálních konfliktů a byl poplatný kapitalistickému společenskému řádu a buržoazní ideologii, nicméně na druhou stranu nabízí poměrně jasný obraz Čapka jako umělce bojujícího svým dílem proti imperialismu, buržoazii a fašismu. Nikolskij tak aktualizoval a zároveň potvrdil možné zapojení Karla Čapka do kontextu českých literárních dějin.¹⁴ Přestože se nejednalo o nový pohled na Čapka, bylo možné jej vnímat jako součást čapkovského diskurzu představujícího spisovatele jako aktivního protifašistického bojovníka, který nyní posvětila autorita sovětského literárního historika. Za symbolický akt přijetí Karla Čapka do panteonu pokrokových spisovatelů, kteří inspirovali socialistickou literaturu, můžeme chápat vystoupení Václava Kopeckého na X. sjezdu KSČ v roce 1954. Kopecký Karla Čapka

7) Srov. Generální katalog Městské knihovny v Praze; srov. také seznamy zakázané literatury editované in Petr Šámal: *Soustružníci lidských duší. Lidové knihovny a jejich cenzura na počátku padesátých let 20. století (s edicí seznamů zakázaných knih)*, Praha, Academia 2009.

8) Srov. Jaroslav Frey: „Co čtou čtenáři pražských pojízdných knihoven“, *Čtenář* 2, 1950, č. 9, s. 241–243.

9) Srov. Margita Křepinská, Jitka Mědílková: „Chronologická tabulka knižních vydání v češtině“, in Boris Mědílek a kol.: *Bibliografie Karla Čapka. Soupis jeho díla*, Praha, Academia 1990, s. 359–362.

10) NA, Ministerstvo informací 1945–1953, kt. 20, a. j. 61, sign. Odb. III – Ediční rada, 1948–1949, zápis ze schůze předsednictva NERČ ze dne 25. 10. 1949.

11) Novinovým diskusím a příspěvkům hodnotícím dílo Karla Čapka mezi léty 1945–1951 se podrobněji věnuje Michal Bauer: „Nebezpečný Karel Čapek“, *Tvar* 12, 2001, č. 8, s. 1, 4–5.

12) Michal Bauer: „Diskuse o díle Karla Čapka na školení začínajících autorů na Dobříši v roce 1951“, *Tvar* 11, 2000, č. 3, s. 14–15.

13) Sergej Vasiljevič Nikolskij: *Karel Čapek*, přel. Kamila Jiroudková, poznámkami a vysvětlivkami opatřil Miroslav Halík, Praha, Československý spisovatel 1952.

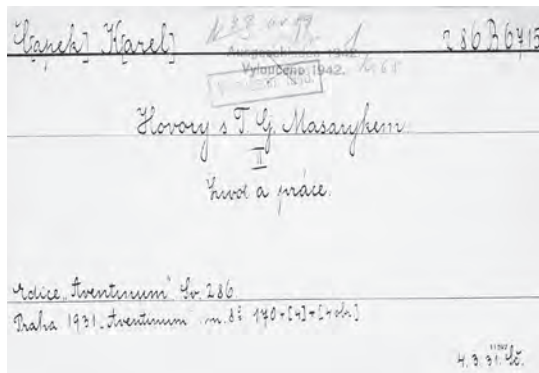
14) Michal Bauer: *Souvislosti labyrintu. Kodifikace ideologicko-estetické normy v české literatuře 50. let 20. století*, Praha, Akropolis 2009, s. 187–188.

postavil do řady představitelů národní kultury vedle Boženy Němcové, Jana Nerudy a Aloise Jiráska.¹⁵

V důsledku kanonizace Karla Čapka, která vyvrcholila výše uvedeným projevem Václava Kopeckého v roce 1954, docházelo k výraznější regulaci a cenzurování jeho obrazu i díla. Intervencím cenzury se nevyhnul kupříkladu román *Válka s mloky*: vydání mezi lety 1953–1955 neobsahuje projev Komunistické internacionály podepsaný soudruhem Molokovem. Cenzurní zásahy jsou doloženy i v *Devateru pohádek*: ve vydání z let 1954 a 1957 (které převzalo také vydání z roku 1959) chybí v *Pohádce tulácké* ilustrace znázorňující donské kozáky; stejně tak byla vypuštěna i celá pasáž pojednávající o pobytu odváťého klobouku v prostředí odkazujícím na ruské reálie.¹⁶

Knihy vycházející v první polovině padesátých let byly často opatřeny vysvětlujícími a kritickými paratexty v podobě předmluv a komentářů, které se přitom odvolávaly především na trojici již zmíněných autorit – Julia Fučíka, S. V. Nikolského a Václava Kopeckého. Když se v roce 1954 Čapkovo jméno objevilo v nových školních osnovách pro druhý stupeň základních škol, byly jako povinná sekundární literatura uvedeny Fučíkovy kritické studie.¹⁷ Ještě roku 1957 musel být na podnět Hlavní správy tiskového dohledu pozměněn doslov Karla Ptáčníka, v němž se mimo jiné psalo o „nedůstojných rozpacích a trapném mlčení kolem jeho [Čapkova, VJ] jména“. Svůj zákrok přitom pracovnice předběžné cenzury zdůvodňovala tím, že obsah doslovu je „v rozporu s tím, co o Čapkovi říkal ve svém diskusním příspěvku na červnovém zasedání ÚV KSČ s. Václav Kopecký“.¹⁸

Intenzivní pozornost byla v první polovině padesátých let věnována nejen reedicím Čapkových knih – stejný dohled měla Čapkova muzeální prezentace. Jeho jméno proniklo do nové expozice dějin české literatury v PNP. V části nazvané Na cestě k socialismu

Vyřazování Hovorů s T. G. Masarykem Stopy na listcích generálního katalogu Městské knihovny v Praze ukazují klikatou cestu vyřazování a navrácení knihy *Hovory s T. G. Masarykem*. Kniha byla nejprve vyřazena za protektorátu v roce 1942, po válce se patrně do knihovny navrátila, nicméně na lístku záznam o vrácení chybí; opět vyloučena byla po roce 1948. Přesný okamžik vyřazení není jasný, razítko „Vyloučeno 1948“ používali knihovníci nejméně do roku 1952. Kniha se vrátila do knihovny v roce 1968, ale už v roce 1973 byla opět vyřazena; do běžného fondu se vrátila až v roce 1989.

Zdroj: Generální katalog Městské knihovny v Praze; Petr Šámal: *Soustružníci lidských duší. Lidové knihovny a jejich cenzura na počátku padesátých let 20. století (s edicí seznamů zakázaných knih)*, Praha, Academia 2009, s. 47.

15) Jiří Knapík: *V zajetí moci. Kulturní politika, její systém a aktéři 1948–1956*, Praha, Libri 2006, s. 240.

16) Srov. Michael Špirit: „Kolikrát devatero pohádek?“, <<http://www.i-triada.net/index.php?id=66&str=aktualita.php>>, přístup 24. 2. 2014.

17) Konkrétně zařazen do kapitoly „Pokroková literatura v období nástupu fašismu: Karel Čapek, jeho vývoj k aktivnímu boji za demokracii a proti imperialistické válce“. Viz *Učební osnovy pedagogických škol pro vzdělávání učitelů národních škol a pedagogických škol pro vzdělávání učitelek mateřských škol: Český jazyk a literatura*, Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1954, s. 44.

18) Archiv bezpečnostních složek, Hlavní správa tiskového dohledu, sign. 318-98-22, Zásahy HSTD-ÚPS v tisku 1961–1968, fas. Československý spisovatel, 22. 10. 1957.

vystupoval jako „bojovník proti fašismu“ a získal čestné místo hned vedle Vladislava Vančury.¹⁹ Tato muzeální expozice měla značný význam, slovy tehdejšího ředitele Ústavu pro českou literaturu a současně i rektora Univerzity Karlovy Jana Mukařovského byla „přípravou k úkolům, které Ústav očekávají v nejbližší budoucnosti, mezi nimi zejména ke kolektivní práci na soustavných dějinách české literatury“, které dosud nebyly sepsány. Expozice je prozatím měla do jisté míry suplovat.²⁰

Případ expozice v Malých Svatoňovicích – spor o reprezentaci Karla Čapka

Interakci institucí, již zde budeme sledovat, lze postihnout na ose centrum × periferie, a to jak z hlediska strukturního (nachází se na okraji pozornosti mocenského centra), tak geografického. PNP a Krajské muzeum v Hradci Králové můžeme v tomto sporu vnímat jako dohlížejší orgány blízké centru a centru podléhající, neboť obě instituce spadaly bezprostředně pod ministerstvo kultury, respektive školství a kultury. Muzeum v Malých Svatoňovicích oproti tomu stojí na samém okraji – částečně nad ním mělo dohled Krajské muzeum v Hradci Králové, z jehož iniciativy již některé změny proběhly, ale reálně je spravovala pražská Společnost bratří Čapků, jež sice byla tolerována, ale svým způsobem představovala „relikt“ předchozí éry. V Malých Svatoňovicích (podobně též v Úpici) měla Společnost svoji pobočku, jejími členy byli místní obyvatelé, kteří také se zakládáním muzea pomáhali. Personální propojení s pražskou centrálou představuje osobnost Miroslava Halíka, znalce a editora Čapkových textů. Halík jakožto autor původní expozice prováděl obsahové změny v expozici, zatímco s místními se řešil praktický provoz a správa svatoňovického muzea.

První archivní stopy rekonstruovaného střetu pocházejí z 15. dubna 1955, kdy byl na adresu PNP odeslán dopis z ministerstva kultury s tím, aby byla prověřena expozice Muzea bratří Čapků v Malých Svatoňovicích, v níž se měly nacházet nevhodné exponáty neodpovídající aktuálním požadavkům doby.²¹ Pracovníci PNP spolu s členy Svazu československých spisovatelů provedli průzkum, při němž zjistili, že v expozici zůstaly předměty vztahující se k T. G. Masarykovi: jednak mu byla věnována celá jedna vitrína, jednak se v muzeu nacházely výtisky *Hovorů s T. G. Masarykem*,²² a to i v několika zahraničních překladech. Problémem byly též fotografie Masaryka a Edvarda Beneše. Na základě těchto zjištění PNP oslovil Společnost bratří Čapků, aby nežádoucí exponáty odstranila. V téže době se však již na reinstalaci a odstranění předmětů pracovalo. Podnět k ní dalo Krajské muzeum v Hradci Králové, pod nějž svatoňovické muzeum oficiálně spadalo. Reinstalaci prováděl Miroslav Halík. PNP byl v této fázi pouze dohlížejícím orgánem, svatoňovické muzeum nadále spravovala Společnost bratří Čapků.

19) Viz libreto výstavy Felix Vodička, Bohumil Novák a kol.: *Památník národního písemnictví na Strahově. Katalog*, Praha, Ústav pro českou literaturu ČSAV – Památník národního písemnictví 1953, s. 174.

20) Jan Mukařovský: „K otevření Památníku národního písemnictví na Strahově“, tamtéž, s. 22–25, zde s. 25. K podobné funkci muzeálních expozic na půdě české historiografie po roce 1948 srov. Vítězslav Sommer: „Formování paměti revoluce. Stranické výstavy a muzea“, in též: *Angažované dějepisectví. Stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem (1950–1970)*, Praha, Nakladatelství Lidové noviny – Univerzita Karlova, Filozofická fakulta 2011, s. 72–98.

21) Literární archiv Památníku národního písemnictví (LA PNP), Podnikový archiv PNP (PA PNP), kt. 370, fas. 370/4, ministerstvo kultury Památníku národního písemnictví 15. 4. 1955.

22) K reflexi T. G. Masaryka po roce 1948 srov. oddíl „Spirály ideologie. Případ T. G. Masaryk“, in Jiří Knapík: *Únor a kultura. Sovětizace české kultury 1948–1950*, Praha, Libri 2004, s. 124–131.

Původní svatoňovická expozice pocházela z roku 1947 a navazovala na putovní výstavu z roku 1946. Autorem původní i pozdější expozice byl zmíněný Miroslav Halík, který se dílu obou bratrů podrobně věnoval už od roku 1939, kdy se začal podílet na vydávání knih Karla Čapka (a od roku 1945 též Josefa Čapka). Halík byl zároveň místopředsedou Společnosti bratří Čapků, ustavené v roce 1946 během příprav čapkovských oslav, jichž se účastnily tehdejší významné kulturní i politické osobnosti včetně prezidenta Edvarda Beneše. Společnost si vznik stálé expozice vytyčila jako jeden ze svých prvních cílů. Krom dvou místností věnovaných Čapkovu životu a uměleckému zrání (první nesla název Růst, druhá Cesta k literární světovosti) vyzdvihla Halíkova expozice zejména jeho vztah k T. G. Masarykovi (místnost Přátelství s TGM), protifašistické aktivity a protiválečnou linii jeho tvorby (místnost Boj proti fašismu).²³ Promasarykovský akcent naznačovaly i exponáty, které se ke Karlu Čapkovi přímo nevztahovaly. Vystaveno bylo například křeslo, ve kterém na večerech Pátečníků seděl Masaryk, či hrnečky, z nichž pila manželka prezidenta Beneše. Z dokumentů vyplývá, že v roce 1950 již z této původní instalace byly některé předměty odstraněny, přesnější záznamy se ale nedochovaly.²⁴

Když byla roku 1957, tj. dva roky od vzpomínaného dopisu z 15. dubna 1955, prováděna další kontrola, tentokrát už důkladnější, shledal pracovník Krajského muzea v Hradci Králové Jaromír Loužil (později zaměstnanec PNP a přední znalec filozofie 19. století) přetrvávající nedostatky. Z jeho zprávy vyplývá, že například *Hovory s T. G. Masarykem* ještě stále nebyly odstraněny. Loužil také upozornil na celkové koncepční problémy expozice, která se věnuje celému Čapkovu dílu; požadovaný akcent na poslední období Čapkovy tvorby – na protifašistická díla – podle něj vyžaduje výraznější přepracování a doplnění o kritické poznámky k předchozí tvorbě. Loužil dále uvedl, že ve stávající expozici není dostatečně „pravdivě marxisticky ukázána cesta kolísajícího maloměšťáka k uvědomělému a hrdinnému odporu proti nastupujícímu fašismu“.²⁵ Jaromír Loužil se zaměřil nejen na expozici samu, ale všiml si i personálního obsazení muzejní instituce. Kriticky komentoval výklad průvodkyně Františky Pospíšilové:

Výklad paní Pospíšilové je naprosto nemožný, maloměšťácky reakční. Paní Pospíšilová zdůrazňuje s patřičnou sentimentalitou styky K. Čapka s T. G. Masarykem a Benešem, z paměti cituje dlouhé pasáže z korespondence, která se těchto styků týká; lituje slavných svatoňovických poutí (ty jsou dnes zakázané); dává návštěvníkům číst Čapkovu modlitbu z *Lidových novin* 1938 s jasnou tendencí, že dnes jsme na tom stejně jako v době Mnichova. Odstranění této průvodkyně z muzea považuji za prvořadou povinnost NV [národního výboru, VJ].²⁶

Na základě citované Loužilovy zprávy PNP doporučil, aby bylo muzeum vyvázáno z vlivu Společnosti bratří Čapků a aby byl nad expozicí ustaven přísnější dohled; čapkovské muzeum mělo přejít pod správu místního národního výboru (MNV). Společnost pod ni sice formálně přešla, nicméně nepřímou se muzeum do rukou společnosti opět vrátilo:

23) Božena Houdková: „Malé Svatoňovice vzpomínají bratří Čapků“, *Knihy a čtenáři* 6, 1946, č. 13, s. 185–188.

24) LA PNP, PA PNP, kt. 370, fas. 370/3, rada Místního národního výboru (MNV) Malé Svatoňovice ústřednímu výboru KSČ (vedoucímu kulturního oddělení) 14. 2. 1961.

25) LA PNP, PA PNP, kt. 370, fas. 370/3, Zpráva o průzkumu muzea bratří Čapků ve Svatoňovicích 19. 9. 1957.

26) Tamtéž.

správcem muzea v rámci svatoňovického MNV se totiž stal bývalý funkcionář zrušené svatoňovické pobočky Společnosti bratří Čapků Josef Kašpar, který pak – jak se kriticky vyjádřila tehdejší ředitelka PNP Jaroslava Václavková – reálně určoval chod muzea opět v zavedeném duchu:

Pan Kašpar je zcela v zajetí starého pojetí Čapkovy osobnosti a díla a je ostře zaujat proti všem ideovým zásahům do sbírek a expozice, které komentoval vždy reakčními poznámkami. Dal to mnohokrát otevřeně najevo při prozatímní instalaci v květnu loňského roku. [...] Odstraňování některých nevhodných dokladů doprovázel sentimentálními zahrocenými projevy a je nepochybné, že podle stupně důvěry v tomto směru ovlivňoval některé návštěvníky, stejně jako to činila dosavadní dozorkyně pí Pospíšilová.²⁷

Dne 21. května 1959 se na MNV v Malých Svatoňovicích konala porada za účasti zástupců ministerstva školství a kultury. Reinstalací muzejní expozice byli definitivně pověřeni zaměstnanci PNP: výtvarník Milan Kodejš dostal na starost vizuální stránku, Jiří Žantovský byl pověřen sepsáním libreta; ani jeden z nich se ale Čapkovu dílu do té doby nevěnoval. Výsledkem těchto personálních změn bylo i to, že zhruba po pěti letech od doby, kdy PNP začal muzeum prvně sledovat, byly v roce 1960 odstraněny i knihy *Hovory s T. G. Masarykem* a *Mlčení s T. G. Masarykem*. Z důvodu zastaralosti ideové i vizuální byla zároveň na jaro 1961 naplánována rozsáhlejší reinstalace celého muzea. Muzeum zůstalo v provizorní podobě zpřístupněno návštěvníkům, avšak PNP opakovaně zakazoval MNV jeho propagaci do doby, než proběhne požadovaná reinstalace, a to pod přímým dohledem PNP.²⁸

V únoru 1961 došla na kulturní oddělení ústředního výboru KSČ nová stížnost, tentokrát však ze strany MNV Malé Svatoňovice. Argumentace byla následující: PNP nebyl schopen za dva roky zajistit slíbenou reinstalaci, aby mohlo být muzeum otevřeno. Nyní se ji sice PNP chystá provést, avšak během sezóny hodlá muzeum zavřít. MNV taktéž připomnělo, že libreto výstavy bylo svěřeno do „soukromých rukou“ osobě, která se Čapkovu nikdy nevěnovala. Protože členové rady tímto „ztratili důvěru“ v PNP, žádají ÚV KSČ o pomoc.²⁹ Mezi odesláním dopisu ÚV KSČ a odpovědí PNP vznikla prodleva, kterou Malé Svatoňovice využily, a správce muzea vytvořil prozatímní výstavu. Na konci dubna 1961 Památníku tento fakt již jen oznamují. V úvodu dopisu stojí připomenutí významu malého muzea pro badatele i veřejnost a důvod reinstalace, kterou sami uskutečnili: „Protože do naší obce zavítaly vzácné návštěvy – 12 vědeckých pracovníků ze Sovětského svazu a zástupci Ústř. výboru KSČ na ideologické konferenci, provedl správce našeho muzea [Josef Kašpar, VJ] instalaci sbírek, která velmi zaujala naše milé hosty.“³⁰

PNP nakonec musel do jisté míry ustoupit, k reinstalaci byl opět přizván zkušený Miroslav Halík. Nová expozice Muzea bratří Čapků v Malých Svatoňovicích, jejíž

27) LA PNP, PA PNP, kt. 370, fas. 370/3, PNP (Jaroslava Václavková) ministerstvu školství a kultury 16. 3. 1961.

28) LA PNP, PA PNP, kt. 370, fas. 370/3, PNP Krajskému národnímu výboru (odboru školství a kultury) v Hradci Králové 20. 6. 1961.

29) LA PNP, PA PNP, kt. 370, fas. 370/3, rada MNV Malé Svatoňovice ústřednímu výboru KSČ (vedoucímu kulturního oddělení) 16. 2. 1961.

30) LA PNP, PA PNP, kt. 370, fas. 370/3 rada MNV Malé Svatoňovice PNP 28. 4. 1961.

otevření bylo naplánováno na 13. květen 1962, tak byla výsledkem spolupráce Halíka a Žantovského. Za ideovou „správnost“ nově otevřené expozice se před definitivním otevřením muselo zaručit hned několik institucí – zástupci Městského národního výboru Malé Svatoňovice, Okresního národního výboru Trutnov, Krajského národního výboru Hradec Králové, ministerstva školství a kultury, Národního muzea a PNP. Bylo též nařízeno, že k expozici musí být ještě vyhotoven text pro průvodce, aby při výkladu nedocházelo ke zkreslování.³¹ Bylo stanoveno, že do budoucna musí veškeré změny v expozici jako poslední instance schválit PNP (konkrétně Jiří Žantovský, před ním ještě Krajské muzeum v Hradci Králové), ale že po přepracované expozici se již ostřejší dohled nad muzeem nebude vykonávat.

Spor muzejních institucí jasně ukazuje, že prosazování centrálních nařízení a normativní interpretace Karla Čapka v Malých Svatoňovicích silně narážely zejména na lokální (z hlediska mocenského středu „periferní“) tradici a paměť. Ve Svatoňovicích a blízkém okolí, zvláště v Úpici, žili pamětníci rodiny Čapkových, stejně jako pamětníci založení muzea. Zmíněný Josef Kašpar, podobně jako kritizovaná průvodkyně Františka Pospíšilová, stáli u samého zrodu muzea. Kašpar byl zároveň autorem knihy *Zahrada mládí Karla Čapka*, v níž se Čapkovo dílo a jeho umělecké inspirace pokusil zasadit do mikrosvěta Malých Svatoňovic a netajil se ani se svou vizí jejich budoucí slávy: „Každý národ určuje si sám tuto tradiční pietu k místům, jež uvedla na svět své nejslavnější syny [...]. A v ne-daleké budoucnosti rýsuje se před námi nová literární Mekka, rodiště spisovatele Karla Čapka – Malé Svatoňovice, poutní místo Studánka v *Krakonošově zahradě*.“³² Jak Kašpar, tak Pospíšilová patrně těžce nesli mocenské zásahy „zvnějšku“. Jim vlastní představa Čapka jako součásti prvorepublikové i místní tradice se ocitla v konfliktu s názory PNP a Krajského muzea v Hradci Králové, jež vyjadřovaly státní (centrální) kulturněpolitickou koncepci.

Zásluhou místních obyvatel se Malé Svatoňovice staly stěžejním místem paměti spojeným s Karlem Čapkem, ač by to z hlediska významu pro umělcův život měla být spíše vedlejší Úpice, kde se narodili oba Karlovi sourozenci a kde od šestého měsíce vyrůstal. Zásluhou Josefa Kašpara vznikla také ve svatoňovickém okolí stezka bratří Čapků, na vyhlídce za městem měla být umístěna socha zpodobňující oba bratry a plánovalo se též založení divadla. Vytvoření silné tradice mělo své předpoklady – „čapkovská tradice“ se ve Svatoňovicích usadila a do velké míry překryla silnou tradici 19. století (o níž se zmiňuje Božena Němcová v *Babičce*, jak náležitě zdůraznil ve své knize Josef Kašpar), totiž velké svatoňovické poutě. Ty ostatně byly navzdory nevoli místních na počátku padesátých let 20. století zakázány. Narážka na poutní tradici v podobě kostela se dokonce objevila na jednom z reklamních plakátů muzea, což ale neušlo pozornosti PNP, který po konzultaci s politickými činiteli distribuci plakátu neschválil s odůvodněním, že „motiv kostela zbytečně navazuje na poutní tradici v místě“.³³ Krom propojení s předchozí silnou tradicí se Malé Svatoňovice snažily dávat čapkovskému místu paměti dokonce vyšší statut, než oficiálně mělo: na zmíněném (nedoporučeném) reklamním plakátu je muzeum označeno

31) LA PNP, PA PNP kt. 370, fas. 370/3, zápis sepsaný na MNV v Malých Svatoňovicích 13. 6. 1961.

32) Josef Kašpar: *Zahrada mládí Karla Čapka*, Úpice, Grafický závod V. J. Ehl 1946, s. 27.

33) LA PNP, PA PNP, kt. 370, fas. 370/3, PNP radě MNV Malé Svatoňovice 5. 5. 1961.

jako národní památník, podle PNP však „označení ‚národní památník‘ neodpovídá [...] skutečnému stavu ani směrnicím, které tento název ponechávají jen pro ústřední instituce s širší tematikou, budované v kulturně-politickém plánu naší socialistické republiky“.³⁴

PNP se pokoušel krotit tento svatoňovický „symptom přebujelého lokálního patriotismu“, jak kriticky poznamenala Jaroslava Václavková. PNP ve zprávě zároveň doporučil, aby byly do expozice zapojeny například hornické a lidové motivy z okolí, aby tak byl umenšen – řečeno dobovým žargonem – čapkovský „kult osobnosti“.³⁵ Na rozdíl od vedení svatoňovického muzea, které žádalo o rozšíření expozice, navrhoval PNP, aby byly zachovány pouze stávající prostory, protože méně místností umožní „omezit se jen na nejzákladnější informaci, v níž jsou zdůrazněny pokrokové stránky jeho [Čapkova, VJ] díla“.³⁶ Podle představ mělo Muzeum bratří Čapků v Malých Svatoňovicích zůstat i v budoucnu spíše menším regionálním muzeem, které mělo být ve stínu Památníku Karla Čapka ve Strži, na jehož otevření PNP od počátku šedesátých let intenzivně pracoval. Avšak není bez zajímavosti, že libreto stržského památníku otevřeného v roce 1963 připravil – a tím bezprostředně ovlivnil jeho koncepci a ideové vyznění – opět Miroslav Halík.³⁷

Zaměstnanci, vedení muzea ani MNV nepřistoupili k žádnému otevřenému odporu nebo bojkotu. Jednali v rámci ustavených mocenských, legislativních i diskurzivních mantinelů, pouze poměrně obratně vyžívali mezery, které v praxi vznikaly. Bylo to umožněno především slabou vazbou na konci mocenské struktury – pozornost institucí, zejména PNP, se soustředila zvláště na pražské politickomocenské centrum – a byrokratickou povahou aparátu, jehož relativně složité fungování oddělovalo, byť v proměnlivé míře, rozhodnutí ideologických špiček od praxe.³⁸

Epilog

Mantinely v podobě legitimizujících diskurzů, jejichž stručnou typologii jsme představili v první části studie, se v průběhu času posouvaly. Vliv na to měla samozřejmě proměňující se představa o požadované literatuře, oficiální akceptace Karla Čapka jakožto součásti socialistického kulturního kánonu, revize přístupu ke kultuře z prvních let po únoru 1948, zmírňování kritického vztahu k T. G. Masarykovi atd. Nelze přehlédnout paradoxy, k nimž pak občas docházelo. Například správce muzea Josef Kašpar i po instalaci nové expozice v roce 1962 poměrně pozorně sledoval proměny dobových čapkovských interpretací a pozvolné uvolňování atmosféry. Když o Vánocích 1963 zhlédl v televizi dokumentární film

34) Tamtéž.

35) LA PNP, PA PNP, kt. 370, fas. 370/3; dokument Muzeum bratří Čapků (autor neuveden), 26. 4. 1955.

36) LA PNP, PA PNP, kt. 370, fas. 370/6; Průzkum Muzea bratří Čapků ve Svatoňovicích (autor neuveden), 19. 9. 1957.

37) K památníku Karla Čapka ve Strži viz Tereza Todorová: „Bylo rozhodnuto, že tu zůstanou... Památník Karla Čapka ve Strži padesátiletý“, *Dějiny a současnost* 35, 2013, č. 9, s. 34–36.

38) Malé Svatoňovice sice byly na periferii zájmu dohlížejících orgánů, ale – jako v tu dobu jediné muzeum oblíbeného a světznámého spisovatele – nikoli na periferii zájmu jeho obdivovatelů a čtenářů. Přesné počty návštěvníků z této doby bohužel nemáme k dispozici, první oficiální dochované údaje jsou až k roku 1967, kdy průměrná návštěvnost čítala 20 000 návštěvníků ročně (pro srovnání – ve stejné době čítala návštěvnost velkého muzea Aloise Jiráska a Mikoláše Alše v pražském letohrádku Hvězdě mezi 30 000–40 000 návštěvníky ročně, Čapkova Strž měla průměrnou roční návštěvnost 50 000). Srov. Antonín Boháč: *Soupis literárních muzeí a památníků v Čechách a na Moravě*, Praha, Památník národního písemnictví 1967.

Poslední léto TGM,³⁹ do jehož scénáře byly mimo jiné zahrnuty i *Hovory s T. G. Masarykem*, „fotografie spisovatele a státníka z ČTK a karikatura Adolfa Hoffmeistera *Pátečníci* (která musela být z muzea taktéž odstraněna)“, zažádal v této souvislosti „o povolení vystavení těchto artefaktů i ve svatoňovickém muzeu“. PNP žádosti v roce 1965 vyhověl se slovy, že „Čapek *Hovory* skutečně napsal, a proto není nutno tuto skutečnost zamlčovat“, neboť tím se přece „jeho velikost nesnižuje“. ⁴⁰ Do svatoňovického muzea se tak *Hovory s T. G. Masarykem*, o jejichž odstranění PNP se svatoňovickým muzeem bojoval několik let, podařilo brzy vrátit. Objevily se tam mnohem dříve než v ostřeji sledovaném Památníku Karla Čapka ve Strži, kam se kniha vrátila – podobně jako do knihoven – až v době vrcholícího demokratizačního procesu, v roce 1968.

39) LA PNP, PA PNP, kt. 370, fas. 370/5, Muzeum bratří Čapků v Malých Svatoňovicích Krajskému muzeu Hradec Králové.

40) LA PNP, PA PNP, kt. 370, fas. 370/7, odpověď PNP na výzvu vedoucího odboru školství a kultury 5. 7. 1965.